

УДК 63(477.43/.44) «18/19»

Байрак С. А.,
*магістрант Навчально-реабілітаційного закладу
вищої освіти «Кам'янець-Подільський
державний інститут»*

Михайлик А. О.,
*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри професійної та спеціальної освіти
Навчально-реабілітаційного закладу
вищої освіти «Кам'янець-Подільський
державний інститут»*

РОЗВИТОК БУРЯКІВНИЦТВА ЯК ПРИКЛАД ІНТЕНСИФІКАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРТСВА НА ТЕРИТОРІЇ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

Статтю присвячено розвитку буряківництва на території Подільської губернії, на прикладі якого особливо помітна інтенсифікація сільського господарства краю під впливом ринкових відносин. Визначаються наслідки впливу капіталізму на аграрні відносини краю, з'ясовується роль буряківництва у аграрному виробництві великого українського регіону.

Ключові слова: *Поділля, сільське господарство, цукровий буряк, аграрні відносини, капіталізм, землеробство.*

Капіталістичні відносини на території Поділля розвивалися в контексті ринкових перетворень у Наддніпрянській Україні, однак мали певні особливості, пов'язані тривалим перебуванням краю в складі Польщі, прикордонним розташуванням регіону, законодавчим регулюванні земельних відносин царським урядом, більш сприятливими умовами звільнення селян з кріпацтва тощо. Одним з провідний галузей сільського господарства краю було буряківництво, тому на його прикладі інтенсифікація аграрного виробництва простежується особливо чітко.

Враховуючи це, до його вивчення вдавалося не одне покоління дослідників. Названій проблемі присвячені роботи

К. Воблого [1], Л. Раковського [2], Б. Кругляка [3], Л. Гайдай [4], Л. Мельника [5], П. Теличука [6] та інших. Однак, узагальненої і систематизованої праці, яка б з'ясувала всі аспекти розвитку буряківництва в пореформений період та визначила його роль у сільському господарстві України у розрізі окремих регіонів створено не було.

Якщо протягом дореформеного часу головним аграрним продуктом регіону був зерновий хліб, то після 1861 р. все більше господарств краю залучалися до вирощування буряку. Важливість цих двох культур у сільськогосподарському виробництві краю дозволила відомому досліднику початку ХХ ст. А. Ярошевичу назвати Правобережну Україну буряківничо-пшеничним виробничим середовищем [7, с. 4].

Вирощування солодкого кореню безпосередньо пов'язане з розвитком в регіоні цукрової промисловості і може слугувати прикладом позитивного впливу товарно-грошових відносин на сільське господарство, адже промисловий переворот на території України розпочався саме з харчової галузі. Саме на території Подільської губернії був побудований перший цукровий завод у Правобережній Україні. Це підприємство з'явилося в 1814 р. у с. Вишнівчик Кам'янецького повіту і проіснувало майже два століття. Завод належав графині Жозефіні Шембке і, згодом, перетворився на справжнього гіганта галузі – на середину ХІХ ст. тут працював 301 робітник [8, арк. 8].

Після заснування Городоцького цукрового заводу (1839 р.) та ряду інших подібних промислових об'єктів Поділля вже на 40–50-ті роки ХІХ ст. перетворилось на один з найважливіших районів цукрової промисловості Російської імперії [9, с. 117]. Саме на одному з подільських підприємств, Михайлівському заводі, 1854 р. вперше було випробувано так званий німецький спосіб добування бурякового соку за допомогою турбін. Завдяки цьому винаходу вихід цукру збільшився на 9 відсотків порівняно з пресовим способом, а витрати на переробку 10 пудів буряку зменшилися на 13 коп. [2, с. 40]. Наявність великих капіталовкладень і порівняно дешевої робочої сили, надання урядом різних пільг цукрозаводчикам, висока концентрація виробництва, сприятливі природні умови та інші фактори зумовили

бурхливий розвиток цієї галузі промисловості, що в свою чергу, позитивно вплинуло на розвиток буряківництва в регіоні.

Показово, що в пореформений період, під впливом ринкових умов, доля селянських посівів солодкого кореню мала стійку тенденцію до збільшення й досягла на кінець XIX ст. 22–24% загальної площі під буряком [4, с. 117]. Така тенденція свідчить про важливу роль цієї культури в залученні до товарно-грошових відносин якнайширших верств населення подільського краю і, через це, перетворення її на могутній чинник розвитку капіталістичного способу виробництва в регіоні. Саме на плантаціях цукрового буряку найбільшого поширення набула грошова оплата праці робітників, які приходили на заробітки з губерній Північної України і навіть з центральних губерній Російської імперії [6, с. 56]. Запровадження в сівозміну такого коренеплоду нерозривно пов'язане з переходом до досконалішої системи рільництва з поліпшенням обробітку землі й годівлі худоби.

В 1913 р. на кожні 100 дес. у регіоні на солодкі корені припадало вже 5,73 дес. Величина клину під буряком головною мірою залежала від забезпеченості землею. У господарствах до 3 дес. землі під названою культурою знаходилося 0,78 відсотків всієї орної землі, від 3 до 6 дес. – 1,27, від 6 до 12 дес. – 1,93, від 12 до 25 дес. – 2, 03 і понад 25 дес. – 8,42 відсотків. Господарства, у володінні яких перебувало більше ніж 25 дес. землі збирали і найкращі врожаї цукрового буряку – біля 1325 пудів з десятини [10, с. 57]. Наведені дані цілком відображають загальну тенденцію розвитку аграрної сфери краю у другій половині XIX – на початку XX ст. Саме заможні великі господарства в названий період демонстрували кращу врожайність, оскільки першими ставали на рейки інтенсифікації сільськогосподарського виробництва.

Досить розповсюдженою на початку XX ст. стала практика забезпечення селян цукровими заводами сортовим насінням буряку, мінеральними добривами та сільськогосподарським реманентом. Це призвело до підвищення урожайності коренеплодів з 75 до 100 берківців (1 берковець = 10 пудів) з десятини, що забезпечувало сільським виробникам прибуток від 112 до 150 руб. [11, с. 54].

У кінці XIX – на початку XX ст. біля 25 відсотків потреб подільських цукроварень постачали селянські господарства [4, с. 117], що свідчить про впровадження інтенсивних технологій і в селянське аграрне господарство. В 1912 р. загальна площа землі під цукровим буряком у селянських господарствах Подільської губернії становила 9 688 дес. Ще 9 739 дес. засівалося буряком кормовим [10, с. 29]. Така увага великих одноосібних господарств до культури цукрового буряку пояснюється її високою товарністю, адже практично весь урожай йшов на продаж і забезпечував подільських виробників грошима.

Отже, цукровий буряк, разом із зерновим хлібом, в другій половині XIX – на початку XX ст. перетворився на провідну культуру у сільському господарстві Поділля. В умовах становлення і швидкого розвитку ринкових відносин він цілком відповідав соціально-економічним і географічним особливостям краю. В умовах аграрного перенаселення, характерного не лише для Подільської губернії, але й всієї Правобережної України, сприятливих природних умов та клімату, економічно розвинутих сусідніх регіонів ефективним, а отже – прибутковим могло бути лише інтенсивне господарювання. Воно передбачало, насамперед, високу концентрацію праці і капіталу на меншій площі, що цілком відповідало як можливостям, так і нагальним потребам аграрного розвитку краю.

Список використаних джерел та літератури:

1. Воблий К. Г. Нариси з історії російсько-української цукрово-бурякової промисловості. Київ : Наука, 1928–1930. т. I-II.
2. Раковский Л. Э. Сахарная промышленность во второй пол. XIX века: Чернигов: Изд. ЧПИ, Б.р. 210 с.
3. Кругляк Б. А. Внутренняя торговля в России в конце XIX – начало XX века (На материалах Украины). Самара: Самарский университет, 1992. 191с.
4. Гайдай Л. І. Деякі аспекти капіталістичної еволюції селянських господарств правобережної України (1906–1914). *Український історичний журнал*. 1982. № 7. С. 116–124.

5. Мельник Л. Г. Про розвиток капіталізму у великих поміщицьких господарствах Правобережної України 60–90 рр. XIX ст. *Український історичний журнал*. 1974. № 10. С. 73–79.;
6. Теличук П. П. Економічні основи аграрної революції на Україні. Київ : Вид. Київського університету, 1973. 188с.
7. Ярошевич А. И. Юго-Западный край в экономическом отношении. Киев: Типограф. ун-та св. Владимира, 1913. 101 с.
8. Державний архів Хмельницької області. Ф.228. Оп.1. Спр. 9656.
9. Нариси історії Поділля: на допомогу вчителю. Хмельницький: Облполіграфвидав, 1990. 327 с.
10. Сельскохозяйственный обзор Подольской губернии за второе полугодие 1912–1913 сельскохозяйственного года. Каменец-Подольский: Типограф. Подольск. губ. правлен., 1916. Вып. II. 167 с.
11. Устьянцев В. Материалы по обследованию животноводства в Киевской губернии. Киев: Киевск. губ. стат. комитет, 1915. Вып. II. 91 с.